

ԳՐԱԿԱՆ

ԿԵԱՆՔԻՆ ԷԵՏ

ՍԱՐԿԱՍՂՆԵՐՈՆ

Յիշանք բարձր, չուրացում արեւ:

Յիշ, անդառնա, թրթռադին սեկնջուրի մը
 ծննդն քննարկը կը դողայ պատեղաններուն:
 Կը փշուռի դաւուրի պատին ու նորաների սե-
 տախտակի պէմքին: Ինչիկնեքի ուսով հո'ւ
 մը որ կը պզգի: Դատարանին մէջ նոր հով:
 Ու այդ պէտքուն, գրեթէ գաւարի գեղ-
 նաթեան մէջ պոլսան:

Անկրկնատ: Անհամաշխարհ: Անարտայայտ:
 Կը կը կենան: Աժդիւն: Բիրտ: Թայց բու-
 չարին ալ ոչ ոքի հետ խոսէն, բարակ, Ը-
 սնո աչնուն փայլուն ըլլաւ: անոնց նայումը
 տաք, չափ, պիւ, բարի, հա՛յ:

Փառանդութեամբ կը տեսնուի զատա-
 րանը: Նորակներ:

* * *

Կը մտնեմ ներս:

Երանց դէմքին, միամիտ սպասումը որ
 կը վախճայ աւելին ըլլալէ:

Մ'ը գիտէ, ինչիւր լսած են անոնք, տա-
 կալին ոտըր երկիր չմտած, անոր երաշքնե-
 րէն: Երեսպաղէմը աղոց ատաջին ստեղծա-
 դործութիւնն է: Ու, վտահ եմ, հիմա կը
 տառապին անոնք, իրենց շինածին, լսածին
 ու տեսածին մէջտեղ բացուող անդունդէն:

Տարին կը փնտռեմ անոնց վրայ: Գրեթէ
 չունին. այնքան կիանքը տարբեր կը զրուի
 մեր մանուկներուն ճակտին: Տրտում են ու
 վերապահ: Կը զգամ անգիտակից իրենց
 քանքը, իրենց մարմինը անզգալի ընելու,
 «ջնջելու»: Չգիտարին մատնութիւնն է ատի-
 կա, եղբի եմ իրենց պէս: Ու չեմ կրցած
 մոռնալ որ կը տառապէի իմ գեղջուկի լա-
 թերուս վրայ, ուրիշներու նայումքէն:

Կը հարցնեմ, կամաց, գրեթէ վախով:

— Չի ճանչնար հայրը, մայրը: Այս բա-
 ւերը որ եւէ վէտ չեն շիներ իր գեղջուկուն
 երեսներուն: Ու ահաւոր է ասիկա, իր տա-
 րիքին: Չունի, չի գիտեր քոյր, եղբայր,
 մօրքուր, հօրաւ: Այնքան խոր, իրաւ այս
 պատկերները չեն փայլած իր մանկութեան,

առջի պատանութեան կերպընկալ պատա-
 ոին վրայ: «Գեանէն բուսած» կ'ըսէին ա-
 սոնց մեր հէքիաթները: Կը պատասխանէ
 պարզ, բնական, արագ, իր բառերուն ի-
 մաստը առաջուց արդէն հերքած ըլլալուն,
 իր մանկութեան դժոխքէն իսկ: «Մեծցե-
 ւ ինձ իրեն», կը դատեմ մտովի: Ու ինքը
 միայն գիտէ զինը իր ոսկորներուն, ծուէն
 ծուէն ճարուած, խլուած ամենօրեայ ան-
 թութեան մը ճիրաններէն: Անհանգարտ իր
 աչքերուն ներքը առնուազն մոխիրը տաք
 տարիներու, ուրիշներու համար ազամանդ
 մանկութեան ու պատանութեան: Միակողմ
 որբութիւնն է անիկա, փողոցը, զրկանքը:
 Հրաշք մը զինքը ազատած է սակայն: Ա-
 նիկա ժամուն բակը ինկեր է օր մը ու հոն
 ապրող կատուի ձագին հետ կերպ մը դտեր
 ապրելու: Մի՛ բարակը փնտռէք: Դրկած
 են զինքը հոս: Մարդ ըլլալու:

— Կարծր, խարդած մորթով դաժան
 տղայ մըն է: Չես գիտեր ինչ բանի տուած
 է թարմութիւնը, ողորկ ու քաղցր բանը
 որ աղոց մորթն է իր տարիքին: Ծեր մը,
 առանց կնճիւղի: Ամուր: Իրաւ: Հաստատ
 ու բիրտ: «Սալի վրայ շինուած», ինչպէս կը
 պատկերեն մեր ծեբերը նման կաղմուած ք-
 ները երբ կը դատեն, դատաւորեն: Անշուշտ
 աս ալ անօթութեան սալն է: Անոր անձին,
 ձայնին, շարժումներուն մէջ ամէն ինչ
 խիստ, կարծր, վերաւորիչ կը թուի ինձի:
 Տառապանքին փուշերն են ասոնք մեր հո-
 գիլին վրայ որ կը ծակեն մորթը ու կը նային
 աշխարհին: Իր նստիլն իսկ կարծրացում մըն
 է, մշտահալած երէի մը նման որ մոռցած
 ըլլաւ վարժութիւնը հանգիստին: Կը զի-
 տեմ որ չի կրնար խնդալ, հակառակ ուղե-
 լուն, քանի որ չըթները կը ծռին նման փոր-
 ձի մը ասեմ: Արցունքը մեր դէմքը կը շինէ
 երբեմն իր օրէնքներով ու զայն կ'ընէ ա-
 նատակ ուրիշ պատկերի: Չի կրնար թուի-
 նալ: Պիւրկ, բոցուած, հետ, ու գիտէ քանի
 տարի կայ: Մայրը պահեր է գիրենց: Այդ
 իրենցը՝ քոյրեր, եղբայրներ որոնց մասին
 ժլատ բառեր միայն ունի: Ուշադրաւ՝ իր
 բացակայութիւնը իրմէ: Պատասխանները
 տեսակ մը փախուստով կ'ըլլան երբորդ
 դէմք ու կը խօսին իրենց տունէն: Անիկա
 կը լուէ իր հօրմէն, խոր ու խորհրդաւոր
 սառնամով մը: «Չեկող» այս հայրը կը խը-
 ոովէ զիս, բայց կը զգուշանամ: Տղու մը

հոգիին վերև մայր մը պայծառ է միշտ: Համբար մը: Հարցուցէք ու մի խորանաք: . . . Դէմն է սակայն դաժան, կարծր, բութ: Եկած է մարդ ըլլալու:

— Բարակ, բաց, աշնան արեւէն աւելի տաքոյն: Մանուկ մըն է գրեթէ, հակառակ տարիքին: Ամէն բան՝ թերխաշ, թեթև, անաւարտ, պակաս է իր վրայ: Փխրուն, նուրբ այդ ծաղիկը կուգայ սակայն հերոսութեան լեռներէն որոնք վերջին պատերազմին բեմ եղան սրտառու հրաշքներու: Ու ասիկա հակառակութիւնն է: Քաղքի պարտիկի մը տրտում իմաստութիւնը ունի: Կը խորանամ դէպի քաղքի իր զգայութիւնները որոնք կը պակսին: Ու կը տրտամ իմ կարգիս. . . : Ձայնին մէջ քաղցր, վառ բան մը, բանաստեղծ մը պիտի ըսեր «մարմառ» մը: Դո՛ւ եմ սակայն նայուածքէն որ բաց է, ազատ, լեռնէն անդին ու շիտակ: Ու յստակ՝ մինչև հոգիին տունը թափանցիկ ընելու բաւող պարզութեամբ: Յուզիչ է իր պզտիկ անձը որ ամէն բանի կը հաղորդէ հիւանդագին ջերմութիւն, տենդ: Կը պատմէ, միամիտ, ուրախ, մօրմէն ուրուն երկվեցեակը անցնող զաւկներէն վերջինն է ինքը: Թիւր երբեմն հօր է, ճակատագրին չափ: Չեմ կրնար բանալ իր սարսափները: Այդ մայրը այդ տղոցմէն քանի՜ հատը հոգին է յանձնէր: . . . Ինչ որ ստոյգ է, այդ մօրը կամքն է նորէն որ կը խօսի ինծի իրեն «մնացած մեկ հաւիկէն» հոս: Դասարան ներկայութեամբը, երբ ինքը իր եօթնասուն տարիները առած հիւզակի մը խորը . . . կը սպասէ: Այդ սրբազան կինը չէ վարանած սակայն այդ «վերջին շտապիղն» ալ բաժնելու իր ծոցէն ու Ս. Յակոբ զրկելու: Անոր ալ մէկ է պատգամը միւս մայրերուն հետ — «զաւակը մարդ ըլլալ», ինչպէս եղած էր պատգամն ալ իմ մօրը:

— Շատոնց թաղեր են հայրը: Կրակ կը թափեն իմ վրայ: Կ'անցնի մէջէս բարակ ալ սարսուռ մը անզգալի այն կիսաժպիտին առջև որ բառերուն ընդմէջէն կ'ուրուանայ սա տղու շրթներուն բայց չ'ըլլար, թերեւ շատ դժուար գտնելուն . . . : Ու թշուառ կախարգութեամբ մը, ինծի կը դառնայ, իրաւ ու ամբողջ, ձմրան այն առտուն, ուր չորս մարդերու շալակը ելաւ իմ հայրը, մօրս արցունքին ու իմ ժպիտին մէջէն ու ալ տուն չեկաւ: Կը հասկնաք արցունքը

ու կը փնտռէք ժպիտին գինը որ ափ մը չամիչ էր, դուռած գրպանիս, ինծի տարեկից աղջկան ձեռքէն, որուն հայրը, մեծ ֆապրիֆարոս, դեռ չէ ջնջուած իմ հոգիէն երբ կը ջանայ աղջիկը առնել սա տեսարանէն: . . . Ինչ անորակելի բան է մարդերուն կեանքը: . . . Ու կը շինեմ, իմ տարիներուս կտաւովը սա տղուն այդ մահէն վերջ տանի մօտ տարիները, մօրկանը արցունքին, տառապանքին ընդմէջէն: Ո՞ր հրաշքը եթէ ոչ ան որ մեր բոլորինն է, միջամտած ըլլալու է որպէսզի քովքովի բերունն սա ոսկորները, ճնճուղի կտուցով ճարուած խաւներուն նման: Որպէսզի մագաղաթի փայլ հագնի մեր երեսին սա մօրթը որ վարդի պատեան մըն է ուրիշներու երեսին: Եկեր է «մարդ ըլլալ»:

Պէ՛տք կայ երկարելու սա կախարդ ժպուէնը իրարմէ ուժով զգայութիւններու Դիտցէք որ ամէն ուսանող, բերուած ըսփիւռքին ծագերէն, այս տեսակ պատկերներու խորհրդաւոր փունջ մըն է իմ նայուածքիս, որ երբ կը տարտղնէ զանոնք իմ հոգիի դաշտին, ինծի կը բերէ միշտ մէկ մասը իմ թշուառութեան, երբեմն համայնանկարը իմ ժողովուրդին:

Ս. Յակոբայ վարժարանին համար Սուրիան է առաւելագէս որ կը հայթայթէ սա տարօրինակ հունձքը:

* * *

Բայց ձեզի անձանթ է պատկերին միւս երեսը:

Մագաղաթ այս մօրթերը, ազագունն սա ոսկորները, սա բիրտ լեռնականութիւնը ու փխրուն, քաղքենի սա դալկութիւնը, «ճընճուղ» սրունքները, և թուզունի մը վայել կուրծքերը պիտի դարմանեն իրենք զիրենք, անակնկալ արագութեամբ ու միանգամ ընդ միշտ: Համազգեստը պիտի վտարէ այլանդակ, անո՛ճ հազուստը, շաթուան մը մէջ հալածելով այդ տղոց կոնակէն փողոցը, զրկանքը, չունեւորին կնիքը, այնքան յստակ՝ մեր գլխարկէն մինչև կոշիկները: Շարժումներուն խօթութիւնը, խակութիւնը պիտի սրբազրկեն իրենք զիրենք, ներքին կշռոյթի մը սլաքին ներքև որ ձայնն է ըսես Ս. Յակոբայ դարաւոր պատմութեան, աւանդութեան, խորհուրդին: Մնունդը պիտի գունաւորէ այդ մօրթերուն կոնձած չորու-

թիւնը: Մարզանքը, խաղը պիտի միջամտեն, ոսկորներուն ճարձկնէ համար դաշնութիւնը իրենց տարիքին: Ան վարժարանէն իրենց չտալուած խնամքը, որ պիտի դանէ իրենց ամէնէն փոքր խել կարօտները ուսանողի հոգիին: պիտի միտնայ այդ ամէնուն, ստեղծելու համար չտեսչ, գեղեցիկ պատկերը ժառանգաւորին, հերարտութեան մը պէս տպաւորիչ, արշաւանքու, թափօրներու առնել: Եւտո՞ւն:

— Միշտ միւս երեսը պատկերին:

Դառնադոյն փորձառութեամբ մը զխտեմ որ նորեկներուն ուղեղը աւելի թշուառ է քան իրենց մարմինը: Կ'աշխարհակներ, որ քան որ կ'ուզէք, աւելորդ պերճօնքով մը վկայելու համար մեր «ուսումին» անպընդային անկումէն: Երբեմն մեծ մեծ դպրոցներ՝ իրենց շրթներուն, օտար մշակօյթներու վառարաններ, այնքան տխրօրէն անմարդկային, սա որբերուն ստամոքսին բռնադրուած, իրենց աղքատութիւնը գնող, յանուն քրիստոնէութեան: Բացք գրեթէ միշտ, հակառակ այդ վիպութեանց, այդ տղաքը անկարող են իրենց ներկայացուած էջ մը թուղթին գնելու տող մը բան, իրենց սեպհական, որմէ չամէնայինք, իրենց հաշտոյն մենք, մեծերս: Ինչ ահաւոր բան է որ տասներկինգը անցած տղաք, նախակրթութեան ալ փաստը ծոցերնուն, ոչ զգան, ոչ ալ մտածեն, անուազն իրենց տարիքին խոնարհագոյն ապրումներուն հաւատարիմ մընալով:

Տարիներ գլորին պիտի մինչև որ անոնց միակտուր ուղեղին վրայ պեղուին ախօսները, ուրանայ ցանցը մտածումին: Ան անոնց միտերուն խորը քնացող պարանները — ջիւղերը — թրթռալ սորվին: Ան անոնց անտաշ, կորդ անձը յարգարուի սրբազան անդաստան, ցեղին գիտակցութեան սերմերը ընդունելու, ու բեղմնաւորելու մեծ խորհուրդը որով գօտեպինդ ժողովուրդները կը քալեն իրենց ճամբան: Տարիներ, յուսահատ կսկիծի, ամուլ աշխատանքի, փառնումի — գէթ այդպէս կը տպաւորեն անոնք — մինչև որ անակնկալ օր մը ծլի պատգամը, առաջին ծաղիկը մարդ ըլլալու պատուէրին:

Ան այս հրաշքը գինն է խումբ մը մարդոց ամենօրեայ, ամենժամեայ անձանձիր եռանդին, սրամաշուքին, — իրենց վար-

դապետներուն: Տարուէ տարի այդ տղաքը պիտի թօթափեն տրտում բեկորները իրենց բերածներուն: Կ'իտէք թէ մարմինը որքան արագ կը զիմաւորէ այս պարտքը: Անոնց ուղեղը պիտի հասուննայ: Անոնք պիտի ճանչնան իրենց Եկեղեցին, գրականութիւնը, պատմութիւնը, արուեստը, արժէքները, ժողովուրդը ու պիտի գորովին ասոր ամբառ թշուառութեան պատկերէն: Անոնք պիտի յուզուին յուզումները իրենց մեծերուն: Պիտի աշցուին մեծ անուններուն խոովքէն: Պիտի երազեն ինչպէս ըրեր էին իրենց մեծ հայրապետները: Պիտի առնեն անգիր խօսքը իրենց պապերուն, որոնք կը խօսին երուսաղէմի մեծ սրբաշիրերուն մէջ, ամէն քարի, ամէն պատկերի մէջէն: Պիտի ըլլան խելամուտ այն իմաստութեան որ իրենց ցեղին յատկանիչն էր տակաւին դարեր տաջ: Պիտի մոռնան իրենց հիւզակներուն ցանկափակ, պզտիկ թշուառութիւնները համապարփակ աղէտին զիմաց որ իրբե կեանք դրուած է իրենց ալլես այնքան սիրած ժողովուրդին առջև:

Անկիւնոս, անհամաշխարհային գլուխներ պղծտիկ վառարաններ են, տարիներ վերջը:

Ան երբ գայ օրը ուր պիտի կատարուի մեծ զիմումը իրենց սիրտին, իրենց անձին գոհովը իրենց ժողովուրդին թշուառութիւնը կարելի չափով ամօքելու, քիչեր պիտի ըլլան որոնք վարանէին սրտագին երկարելու իրենց պարանոցը սրբազան լուծին, ուրախին:

* * *

Ան տեսայ ձեզ:

Այլակերպ, «պայծառակերպ», պիտի ըսէիք դուք: Պարպուած էին ձեզմէ տրտումութիւնները զոր հիւզերը, զրկանքը, անթոթութիւնն ու անգթութիւնը մարդոց հիւսեր էին ձեր մտադող հոգիներուն: Տեղը այդ բոլորին՝ խոր, ուրիշ տրտմութիւն որ իմաստինն է, երազինը երբ կը զիջանին անոնք բնակիլ մարդոց միտին մէջ: Լուրջ էիք ու իրաւ: Պարպուած էիք ձեր վարանքներէն, վախերէն երբ, անցած կերակի, Ս. Զակորայ բեմէն, ուրարով ողկուեցուած, կը դառնայիք մեղի — ձեր մեռած կամ ողջ հայրերը, մայրերը, քոյրերն ու եղբայրները փոխանորդող — ու կ'ընէիք ձեռամբարձ հրաժարումը սա աշխարհին այն շատ, շատ բաներէն որոնք չեն ըսուիր: Կային որ կու-

լային, ձեր մատաղութիւնը մեղքընալով: Կային որ երանի կուտային ձեր սեով պատանուած պատանութեան: Մարդիկ իրենց գիտցածը պիտի տեսնեն միշտ: Քիչերու համար սակայն դուք ողջ քանդակներն էիք այն քանի մը հզօր յուզումներուն, երազներուն որոնք քիչ անգամ մարմին կը դառնան, բայց որոնք լման կեանքը կ'արժեն:

Այդ ատեն է որ իմ ներսը տեղի ունեցաւ պղտիկ տագնապ մը, ուրիշներ պիտի կրնային ճշդեւ՝ տոսմ մը: Անհասանելի են մտքին ճամբաները: Քակեցի ձեզ ձեր հանգոյցէն: Դրի ձեր գլուխներուն, աճապարատ՝ ո՛վ գիտէ ինչու, ձեր կէս դարը: Ինծի չուզար թէ ձեզի կը բաշխէի, թերեւ չտեսնուէր կողմէ,

ա) — Կանանչ, առոյգ, սրտոտ, բոլորակերպ երիտասարդութիւն, այն աստուածային, անփոխարինելի տասը տարին ուր մեր իմացականութիւնը կը յանդգնի — ի՞նչ քան անկարելի է անոր որուն տարիքը վար է երեսունէն — նուաճել երկինքն ու երկիրը, իմաստին և զգացումին անհունները, կարօտալի աշխամբժ բազուկներով, հասկընալ ու խորանալ, ու դուրս երբ կ'ելլէ այդ խաչակրութենէն ճակտին քանի մը թիւ ձեր մակով, գիտէ թէ ինչ էր ըրածը: Մտքի մեծերուն ընտանի այս մարզանքէն խօսեր էի ձեզի, քանի քանի անգամներ: Ու միամիտ է ամէն սորվեցնող: Վստահ էի, այդ կիրակի առտուն, թէ դուք, այդ երիտասարդութիւնը պիտի գործածէիք շինելու, միակտուր ու պայծառ, ձեր միտքը ու ձեր հոգին:

բ) — Ձեր չափահասութեան սանկ քսան մը տարիները որոնց մէջ ձեր իսկ միջոցներով կերտած ձեր միտքը, խնայած ձեր մարմնեղէն ուժերը դուք պիտի տրամադրէիք ձեզմէ դուրս հազարաւոր կարիքներու յանձանձուլին: Պիտի խօսէիք ձեր Աստուծոյն պատգամները հետզհետէ ամբարկշտ, հետեղհետէ նւթացած մարդոց որդիներուն որոնք մետաղն ու վայելքը ունին քաղաքակրթութեան չափանիշ: Պիտի ծաղրուէիք, ուրացուէիք: Բայց պիտի մնայիք յամառ, աննահանջ՝ ձեր սիրտը, կորովը, խելքը, ձեզ լեցնող յոյսին կրակը աղբերացնել հոգիներուն խորը բոլոր անոնց որոնք պարպուած էին այդ բոլորէն, իրարմէ անողոք հարուածներու ուրականին տակ: Պիտի մոռնայիք ձեր մէջ մարդը, ըսել կ'ուզեմ՝ ա-

սոր տարրական իսկ պահանջները, վտանգի ձեզմէ իր օրինակը սպասող ձեր ժողովուրդը պէտքեր ունէր, միշտ աւելի մեծ, միշտ աւելի ստիպողական: Ինքզինք բաշխելու երատիկա, ձեզիպէսներուն համար նուիրական պաշտամունք: Ժողովուրդին մէջ ու հետո Այսինքն անհուն ցաւերու կրկէսին վերայ: Այսինքն՝ ամէն օր խորտակուող կեանքերու սնարքին: Չտեսայ փառքը, զրամը, աշխարհիկ համբաւը, որոնք արդէն ուրիշ պողոտաներու յանգման կէտերը կ'ըլլան ընդհանրապէս: Դուք պիտի շարունակէիք մեր Եկեղեցւոյ հայրերուն աւանդութիւնը: Ինծի թուեցաւ սակայն թէ այդ ամէնը ընելու ատեն, հետ, տարուած ալ էիք ուրիշ սպասով: Ատիկա՝ հետու չը պահէին էր ձեր պարտքերուն չըջանակէն հոգը, պաշտամունքը մեր մշակոյթին — լեզուին, գիրին, ազգութեան պահպանման: Ամենօրեայ ձեր աշխատանքէն չէիք մոռցած միտքին ալ բաժինը:

գ) — Ալեւոյք մը, որ չի թարգմաներ սակայն մտածումս հարազատօրէն: Ձեզի բաշխած այս վերջին քառորդ դարը շրջանն էր զգաստ, ամուր, վերջնական աշխատանքին, պտղաբերձ ձեր աշունը, ուր երեցած դուք իմ աչքերուն, ալիհեր բայց առոյգ, ձեր վաստակին գոհունակութիւնը մատենադարաններու նման դնելով ձեր ու աշխարհին չարիքներուն մէջտեղ:

դ) — Շահաւ ելիք պայքար:

Այոպէս տեսայ ձեզ:

Դուք չգիտցաք հարկաւ թէ այս կախարդական թափօրումի ընթացքին, ևս անգամ մըն ալ իմ մէջէն անցք էի տուեր այն ամէն իդէներուն, յոյգերուն, խռովքներուն որոնք կազմեցին իմ ալ ճամբան: Նայեր էի, տրտում, արտասուեահար՝ այն ամէն անուշութիւններուն որոնք ձեր տարիքին իսկ ոգեւորեցին զիս, բայց մատնուած, ուրացուած ինձմէ, հեռացան անվերադարձ, ինծի ձգելով սգաւոր յիշատակը անվճար մնացած շնորհներուն, անաւարտ պարտքերուն: Դո՛ւք, աւելի բախտաւոր, քան իմ սերունդը: . . . Ուզեցի, այդ պահուն որ ըլլայիք ատիկա: Որով, և, աւելի ընդունակ իրազօրծելու հզօր այն ցանկութիւնները որոնց փշրանքները դեռ կը պտտին, կը թրթռան իմ շուրջը:

Անցած կիրակի, Սուրբ Յակոբայ բե-

մէն, զուք ինծի տուիք այս խոսովքները:
Եւ աւելին:

* * *

Վասնզի տեսայ, . . .

Տեսայ որ կուգայիք:

Դասարանին տեղ մահուան դարձ մըն էր ձեր ոտքերուն տակ: Գիրքերը՝ քարերը մեռելներուն: Աշնան նոյն բարակ արևը:

Բայց ձեր անկիւնոտ գլուխները սղոդ-ուած էին ճերմակին փառքովը որ կը պըսակէր ձեզ, օծուն յոգնութեան մը մէջ ձեր նայուածքը աղատագրելով: Քիչիկ մը կոր էին ձեր հասակները, ամէն օր կրուած քեռներու յայտարար: Աչքերու տեղ ապակիներ կը վառէին ձեր մօայլ ճակատներուն շուրթին: Ձեր անձը շեղ խոսքիւն իրազորութեամբ երգի. ու ձեր ուսերուն ձեր կէս դա՛րը, աննահանջ սպասի: Շաբաթսի մը պէս, վկայ՝ ձեր զրկանքներուն, վնասակին, արիւթեան:

Դտաք, քիչիկ մը զօռար, քարը զօր կը թուէիք փնտռել: Խեղճ կտորը մարմարին: Ուրիշ կուրցեր էին զիծերը, թուր՝ գիրերը, սրբուր՝ խաչը, մեռեր՝ անունը:

Կեցաք, մտակորոյս: Ձէիք հաւատար սա լքումին: Հոն էի սակայն:

Ճանչցայ ձեզ:

Ձեր անբարբառ շրթները կը թրթռային, մինչ ձեր ուղեղներէն կը թաւալէին մտածումներ, պատկերներ զօրս ես կը կարգայի բաց զրբէ մը ինչպէս:

Ու այսպէս կը թուէին ըսել անոնք,

. . . — «Եկեր ենք քեզի: Գիտենք որ հաշիւը չունի ուղեղու մեզի բաշխած տարիներուդ: Ու գիտենք որ անբաւական է քեզի, տաղնապղ մեղմելու, զոհունակութիւնը որով ըրեր ենք մեր պարտքերը: Մեզի կ'ըսէիր, կէս դար առաջ, մեր սեղաններուն վրայ, թէ մարդ մը ըլլալու առաքինութիւնը չ'արժեր աւելի քան հայր մը ըլլալը: Թէ մարդը ան էր որ ինքզինքը կ'իրագործէր: Կը հաւատայիր մարդուն ներքին թաղուած ուժին անհունութեան ու կը պահանջէիր որ անհոններ ըլլայինք: Մի մեղադրեր մեզ որ ըլլանք պարտուած, ինչպէս չ'մեղադրեցինք քեզ երբ կ'ըսէիր քու պարտութիւնդ մեզի: Ըրինք, ինչ որ կըրցանք, ինչ որ մեր ուժերը արտօնեցին մեզի: Իւրաքանչիւրս ունի արցունքներ, ինչ

կած իր սիրտին խորը, բարի, պարզ աչքերէն որոնց թարթիչներէն քաղեցինք մենք այդ գոհարները: Գիտենք որ կը սիրէիր ուրիշներուն ցաւը, զայն զիմաւորելը: Խօսեցանք միմեան հոգիներուն խորը երբեմն յոյսին կայծակը վառելով, երբեմն անգունդի եզրին հասնելով անոնց: . . . Ձենք կրնար մէկիկ մէկիկ պատմել քեզ մեր ըրածները: Բայց կը համարձակինք քեզի յայտնել բաներ որոնց իրագործումին կարօտովը փակեցիր աչքերդ: Հիմա, մենք քեզմէ աւելի գիտենք մեր պատմութիւնը ոչ իբր թիւ ու անուն, այլ իբր ներքին այն իրականութիւնը որուն մտաւետութիւնը ունէիր: Գիտեմք մեր եկեղեցին, ոչ իբր գաւազանագիրք մը, այլ իբրեւ կրկէսը իրարմէ հզօր առաքինութեանց որոնցմով դատեպիտո մեր հայրապետները անցեր են արեան և կրակին մէջէն . . . : Շէնք է, իր փոքր բայց սեպհական գետինին վրայ, մեր մտածումին ու զգացումին պատմութիւնը, մեր Մատենադրութիւնը, գրեթէ այն ոճով, ճարտարապետութեամբ որուն յղացքը կը ջանայիր արմատացնել մեր մատաղ մտքերուն խորը: Հիմա, աւելի մօտ ենք այն համայնապատկերին որուն ուրուածներ թելագրեցիր մեզի: Քու ժողովուրդիդ խորհուրդը կը հասկնանք, քեզմէ աւելի պայծառ քան այն օրերուն երբ կը տառապէիր մեր մէջ սեւեռել անոր հանգոյցը: Կը լսէինք քեզի, առանց տեսնելու: Իր ուժերէն վեր աշխատող մարդու միամիտ եռանդը երբ կ'ստեղծէր այս մութ գեղեցկութիւններով, կը ապաւորուէինք . . . : Եկեր ենք, մեր կարգին, մեր պարտութիւնը գնելու քուկինիդ մօտիկ: Ըրինք, մեր մշակոյթին համար ինչ որ ուղեցիր մեզմէ, ուրարին հանգոյցէն երբ կը քակէիր մեր պատանութեան որաները: Ճերմակ մագերուդ կը բերենք միացնել մեր ալ ճերմակ մագերուդ: Կը լսե՞նք:

* * *

Սարկաւազները դարձած են խորան:

Յոգնութիւն՝ իմ սրտին:

Դուրս կ'ելլեմ ժամէն: Ու իմ քայլերը զիս կը տանին խորհուրդու, քարէ զրբեւրով յորինուած դասարանին ուղղութեամբ: Թեթեւ:

— Թերեւս: